

Klontza-Jaklová, Věra; Havlická, Zuzana; Janeček, Lukáš; Kašpar, Pavel;
Klontzas, Manolis

Byzantská archeologie – její vývoj, současný stav bádání a perspektivy

Archaeologia historica. 2016, vol. 41, iss. 2, pp. 543-563

ISSN 0231-5823 (print); ISSN 2336-4386 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/AH2016-2-28>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/135620>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

BYZANTSKÁ ARCHEOLOGIE – JEJÍ VÝVOJ, SOUČASNÝ STAV BÁDÁNÍ A PERSPEKTIVY

VĚRA KLONTZA-JAKLOVÁ – ZUZANA HAVLICKÁ – LUKÁŠ JANEČEK – PAVEL
KAŠPAR – MANOLIS KLONTZAS

Abstrakt: Hlavním cílem článku je osvětlit současný stav byzantské archeologie, její vývoj a vztah k archeologii evropského středověku a klasické archeologii. Byzantská archeologie je mladým oborem, který se potýká s celou řadou problémů a limitů. Mezi ně mj. patří i vágní, nebo zcela žádné definování základních terminů, což je analyzováno v první části studie společně se zhodnocením dosavadního stavu bádání a východisek oboru. Druhá část se zabývá monitoringem literární produkce. Na závěr je prezentován současný stav a tendence.

Klíčová slova: byzantská archeologie – archeologie východního Středomoří – řecký středověk – dějiny bádání – kvantitativní metody – statistické metody – archeologická terminologie – současná archeologie.

Byzantine Archaeology: Its Development, Contemporary State and Perspectives

Abstract: The aim of this article is to clarify the status of Byzantine archaeology, its development, and its relationship with archaeology of the European Middle Ages. Byzantine archaeology is a young discipline which faces a number of problems and limitations. In the first part of the paper, the authors analyse the problem that basic terminology is either lacking or inadequate. They then evaluate the research history and the basis of Byzantine archaeology through reviewing publishing activities. Finally, current trends and future perspectives in this field are discussed.

Key words: Byzantine archaeology – archaeology of the Eastern Mediterranean – Greek Middle Ages – history of research – quantitative methods – statistical methods – archaeological terminology – contemporary archaeology.

Úvod

V jedné z posledních syntéz o středověké archeologii evropského kontinentu editoři v úvodu poznamenávají, že archeologie tzv. Byzantské říše byla vynechána z jejich analýz vzhledem ke stavu bádání a specifikům oboru (Graham-Campbell–Valor 2007, 13). Skutečně tzv. byzantská archeologie stála v egejské oblasti (v současném Řecku i Turecku), v celém východním Středomoří i na Apeninském poloostrově dlouho na okraji badatelského zájmu (poněkud jiná byla situace v Bulharsku, bývalé Jugoslávii a Rusku). Problematika formování archeologie křesťanské pozdní antiky, středověku a raného novověku v egejské oblasti byla intenzivně diskutována hlavně v období 90. let 20. století a v prvním desetiletí 21. století (např. Rautman 1990; Athanassopoulos 2008; Crow 2010; Bintliff 2012). Cílem předkládané stati je vysvětlit tento opožděný vývoj v historických souvislostech a v kontextu vývoje ostatních archeologických diskurzů. Zmapován je rovněž současný stav a tendence archeologického bádání výše vymezené oblasti a období. Vzhledem ke stavu bádání se soustředíme hlavně na aktivity realizované v prostoru současného Řecka. Na závěr je diskutována otázka, proč by egejská archeologie pozdní antiky, středověku a raného novověku neměla být odtrhávána od evropské archeologie středověku nebo klasické archeologie, pokud archeologii chápeme jako komplexní vědeckou disciplínu o lidské společnosti v souvislém času a prostoru. Stať je určena hlavně specialistům na jiné oblasti než egejskou, proto byly zařazeny i obecnější pasáže, které by se v některých detailech mohly jevit z pohledu egejských medievalistů jako poněkud triviální (např. nástin dějin bádání byzantologie).

Přehled vývoje byzantologie

Než přistoupíme k vlastní prezentaci vývoje archeologie pozdní antiky a středověku egejské oblasti, tedy byzantské archeologie, je třeba vysvětlit genezi a náplň pojmu Byzantská říše nebo Byzanc, od kterého se následně pojem byzantská archeologie odvíjí. Označení Byzantská říše nebo Byzanc je *terminus technicus* vymezující křesťanskou východní římskou říši. Podle některých badatelů začíná v období Konstantina Velikého (doba vlády 306–337), pro některé

následovníky Justiniánovými (doba vlády 527–565). Chápání její existence coby historické specifické entity tedy osciluje od třetiny 4. po 7. století až po pád Konstantinopole v roce 1453, kdy se tato říše již omezovala pouze na město samo a jeho nejbližší okolí (přehled a vysvětlení chronologických systémů v Klontza-Jaklová 2015, 137–141). Tento termín však neodpovídá chápání vlastní identity obyvatel tohoto útvary, ba ani oficiálnímu označení této středověké velmoci, ať již o ní mluví dědici západní či východní části římské říše (Stouraitis 2014, 175–176). Ti, které my dnes označujeme za Byzantince, obyvatele křesťanské římské říše, kde se latina udržela jako administrativní jazyk do 7. století, ale běžným jazykem byla řečtina, označovali sebe sami za Římány (Ρωμαίος – Rhomaios), případně Řeky (Γραικός – Graikos; Moravcsik 1976, 56–57; Page 2008, 6; Cironis 2001). Označení Hellén (Ἕλληνας – Hellēn), což bylo sebeidentifikační i identifikační označení starověkých Řeků, bylo poprvé použito v Novém zákoně (Markovo evangelium 7:26) ve smyslu pohana pocházejícího z východní části Říše a posléze byl tento význam posílen v rámci právních kroků Theodosia I. (doba vlády 379–394) namířených proti pohanům, které byly dovršeny v Justiniánově zákoníku *Corpus Juris Civilis*. Ten, kdo se označoval za Heléna, byl automaticky považován za vyznavače zakázaných polyteistických náboženství, a tudíž šlo o osobu zavrženíhodnou. Ideálem byl římský občan hlásící se ke křesťanství, ač jeho mateřtinou byla řečtina, hebrejština nebo třeba aramejština, případně později nějaký slovanský jazyk. Avšak s označením Βυζάντιος (Byzantios) se setkáváme v době, kdy již původně řecká kolonie Byzantion neexistovala, neboť se stala součástí konstantinopolské aglomerace. Tímto adjektivem byli v některých případech označováni obyvatelé Konstantinopole nebo se stávalo součástí příjmení (např. jméno autora geografické encyklopedie *Ethnica* žijícího v 6. století Στέφανος Βυζάντιος – Stephanus of Byzantium). Je možné setkat se i s odvozeninami Βυζαντιακός (Byzantiakos) nebo Βυζαντινός (Byzantinos; Moravcsik 1976, 12–13).

Kontinuita identity římské říše pokračovala od dob založení Druhého¹ (Δευτέρα Ρώμη – Deutera Romi), později Nového Říma (Νέα Ρώμη – Nea Romi) v roce 324, tedy Konstantinopole. Pro Konstantinopol bylo velkou ránou, když papež Lev III. (papežem 795–816) korunoval Karla Velikého římským císařem (800–814) a přesunul císařství „od Řeků ke Germánům“. Karel Veliký usiloval o tento titul v rámci snah vznikajících raně středověkých států a ve snaze legalizovat mocenské struktury hledáním tradice, kterou měla být filozofie navázání na přerušenuo tradici věčného města Říma. Křesťanský Západ tehdy začal konstantinopolské císařství nazývat Imperium Graecorum² (Avenarius 1992, 121–123; Magdalino 2002, 170–171). I Osmané vnímali kontinuitu mezi antickou římskou říší a křesťanskou římskou říší a označovali tento útvar jako *Rûm* (Řím), později po dobytí Konstantinopole *millet-i Rûm*, což znamená římský národ.

Ještě v době řecké revoluce na počátku 19. století se také křesťané žijící na území současného Řecka, Epiru a Malé Asie označovali slovem Rhomiós (Ρωμαίος) a výraz byl poměrně běžný v umělecké literatuře 20. století (Mpampiniotis 2002, 1559), tedy Říman, bez ohledu na to, jaký jazyk používali (včetně např. arvanitského), nebo v některých případech jako Graikos (Γραικός), tedy Řek, když mateřtinou byla řečtina (Moravcsik 1976, 14–15; Cironis 2001). Tento přístup k identifikaci, ať již zevnitř, nebo zvenku, ovlivňuje i náš způsob chápání historického a potažmo archeologického bádání, postavení Byzantské říše a její role v historickém procesu.

Dějiny východního dědice římské říše se humanističtí vědci zabývali již od 14. století, ale označení Byzantská říše bylo poprvé použito zhruba století po pádu Konstantinopole, a to v práci *Corpus historiae Byzantinae* italského humanisty Hieronyma Wolfa (1516–1580), vydané v roce 1557. Označení bylo následně převzato některými italskými humanisty.

V 16. století projevovali humanisté zájem hlavně o spisy uchované na území východořímské říše. Prameny týkající se byzantských dějin byly poprvé shromážděny pařížským jezuitou Philippem Labbé (1645–1711) ve třiceti čtyř svazkové edici *De Byzantinae historiae scriptoribus* (1678). Ve stejné době (1681) vydal spolupracovník Labbého Charles Dufresne du Cange (1610–1688) první slovník středověké řečtiny.

1 V době raného principátu byl druhým Římem nazýván Trevír.

2 V češtině i ostatních evropských jazycích zůstalo toto označení pro současné příslušníky Řecké republiky, kteří však sami sebe nazývají Helény. Slovo Graikos se nepoužívá, stalo se mrtvým výrazem a sami Řekové často nechápou, proč je celá latinská Evropa označuje za Řeky.

V době osvícenství byl již pojem Byzantská říše běžně pochopitelný, ale ještě ne všeobecně používán. Výborně se hodil do konceptu interpretace dějin úpadku ideálů antiky. První souhrn byzantských dějin vůbec a zároveň první interpretace v tomto duchu byly vydávány v letech 1757–1811 s názvem *Histoire du Bas-Empire en commençant à Constantin le Grand*. Jedná se o 27 svazků z pera Charlese Le Beau (1701–1778). Ve stejném duchu je koncipována i práce britského badatele Edwarda Gibbona (1737–1794) *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (1776–1788). Ani jedna z výše jmenovaných prací nepoužívá (až na ojedinělá místa) termín Byzantská říše. Jde skutečně o pojmenování umělé, které v sobě nese jasné známky snahy zmenšit význam tohoto útvaru, který jeho pozorovatelé zvenčí pojmenovávají po původně řecké kolonii, jejíž pojmenování Byzantion se vytratilo se založením „Města Konstantinova“ (Georgacas 1947, 354).

Následně se zájem o Byzanc přesunul do německy mluvících oblastí, kde byly opakovaně vydávány soubory byzantských pramenů – např. tzv. bonnský korpus – *Corpus scriptorum historiae byzantinae* o 50 svazcích Bertholda Georga Niebuhra (1776–1831) – a právě kolem poloviny 19. století se plně prosadila označení Byzanc, byzantský apod. Na konci 19. století byl založen stěžejní časopis byzantologie *Byzantinische Zeitschrift*, který vychází až na menší výpadky během válečných let od roku 1893 (do roku 2015 vyšlo 108 ročníků) podnes. Jeho zakladatelem byl klasik a průkopník moderní byzantologie Karl Krumbacher (1854–1909). Jde o přední byzantologické periodikum publikující články a recenze týkající se všech oblastí byzantských studií.³

Postupem času se vyvinula další centra byzantských studií, a to hlavně v Řecku, o kterém je pojednáno dále, a ve Spojených státech amerických (např. Dumbarton Oaks, Research library and collection). Byzantské prameny jsou publikovány v edici *Corpus fontium historiae byzantinae* (CFHB), která navazuje na bonnský korpus citovaný výše.

Současní historikové si uvědomují ošemetnost a nepřesnost označení Byzanc nebo Byzantská říše, a proto se stále častěji objevují práce, které zohledňují sebeidentifikační označení obyvatel Egeidy od pozdní antiky po nedávnou minulost (např. Daim–Drauschke 2011).

Ačkoliv současná byzantologie proklamuje, že je vědou, která se komplexním způsobem zabývá dějinami, kulturou a výtvarným uměním Byzantské říše (Vavřínek 2011, 69), archeologie tohoto období a regionu stojí dosud na okraji.

Novodobá byzantská studia v Řecku

Na první pohled by se mohlo zdát, že řečtí historici přejali termín Byzantská říše nelogicky. První generace moderních řeckých historiků a učenců byla velmi výrazně ovlivněna osvícenstvím a následně francouzskou revolucí. V těchto intencích také obdivovali antický starověk, ale zároveň odpor středověkých Řeků proti osmanské rozpínavosti. Jejich politickou snahou bylo prokázat kontinuitu vývoje národa od antického starověku po 19. století, což nebylo tak složité vzhledem k užívání stejného jazyka (řečtiny), a určitá rezidua povědomí spojení s antikou (Hunger 1995). Období první poloviny 19. století je obdobím pouhých individuálních počínů na poli byzantské historie ze strany řeckých učenců. Za zakladatele řecké historie je považován Konstantinos Papparegopoulos (1815–1891), který však s označením Byzantská říše nesouhlasil. Ve 30. letech 19. století, v době krystalizace tzv. Velké myšlenky, kdy se politickým programem, který byl prosazován hlavně oficiální politikou tehdejších mocností, přihlásil řecký král Otto I. Wittelsbach (nebo Otto I. Řecký, doba vlády 1833–1862) k obnově tzv. antických ideálů, a to hlavně ideálů athénské demokracie. Jde o dobu, kdy byly zničeny památky na athénské Akropoli, které podle nositelů programu nepatřily do tzv. zlatého století, byla zničena starověká Sparta coby symbol nepřítelů Athén apod. Zastánci této linie se jednoznačně přihlásili k názvu Byzantská říše, která pro ně sice představovala spojovací článek mezi moderními a starověkými Řeky, byla vyzvedávána její liturgická stránka, ale jinak byla považována za symbol úpadku. Představitelem této linie byl další ze zakladatelů moderní řecké historie Spyridon Zampelios (1815–1881). Přirozeně v období

3 *Byzantinische Zeitschrift*, <http://www.degruyter.com/view/j/byzs>, cit. 15. 3. 2016.

Velké myšlenky stály byzantské dějiny, umění a hmotná kultura na okraji badatelského zájmu. Zájem o Byzanc projevovала hlavně církev. Tak postupně vznikla identita novodobého Řeka křesťana navazujícího na ideály antického Řecka (potažmo demokratických Athén) a na křesťanské ideály (spojené s bojem proti islámu, pohanství obecně a za národní nezávislost; Klontzas, v tisku).

V roce 1914 bylo sice založeno Byzantské a křesťanské muzeum v Athénách, ale první polovinu 20. století charakterizuje nekoncepčnost historického bádání v Řecku a pokračování v intencích Velké myšlenky. Výjimečnou prací v tomto směru je syntéza byzantských dějin z pera Gianise Kordatose (1891–1961), která vyšla až po válce (1953) a jež se zabývá byzantskými dějinami v kontextu celé Evropy. Kromě tzv. velkých dějin autor věnuje pozornost také hospodářství a každodennímu životu.

Koncem 50. let minulého století byl založen Královský institut pro výzkum a v jeho rámci v roce 1960 Institut byzantských studií, který byl z důvodů úsporných opatření ve vědě v roce 2012 přestrukturován na Oddělení byzantských výzkumů při Institutu pro výzkum historie (Koliass 2008; Sklaventis 2008).

Byzantská studia, ať už historická, nebo archeologická, jsou realizována hlavně na univerzitách v Athénách, v Soluni, ale také např. v Joannině, Kalamatě nebo v Rethymnonu.

Tradice byzantských studií v České republice – stručný přehled

V českém a slovenském prostoru mají byzantská studia poměrně dlouhou tradici (Vavřínek 1992, 472–475; 2011, 70–71). Zájem o ně byl spojen hlavně s cyrilometodějskou misí a vzájemnými vztahy Slovanů a Byzance, stejně jako v ostatních slovanských zemích (Avenarius 1992a, 7–12). Posléze byly tyto snahy podpořeny skupinkou ruských emigrantů v čele s prof. N. P. Kondakovem (1844–1925), kteří založili v Praze roku 1925 tzv. Seminarium Kondakovianum (Riha 1958; Rhineland 1974; Vavřínek 1992, 472–475). Byzantská studia byla následně zahrnuta do portfolia Slovanského ústavu Akademie věd, jež také od roku 1929 dodnes vydává časopis *Byzantinoslavica*,⁴ který patří společně s časopisy *Byzantinische Zeitschrift*, *Byzantinische Forschungen* a *Vizantijskij Vesnik* k předním světovým tematickým periodikům.

Shrnutím bádání několika desetiletí bylo vydaní syntézy byzantských dějin, na které se podílel rozsáhlý kolektiv autorů pod vedením Bohumily Zástěrové (1992).

V současné době jsou byzantská studia na českých univerzitách spíše okrajovou záležitostí, vzdálenou kolektivnímu, koncepčnímu přístupu, který přetrvával prakticky po celé 20. století.

Vývoj byzantské archeologie

První archeologické výzkumy zaměřené na období Byzantské říše probíhaly v Konstantinopoli na konci 19. a počátku 20. století pod vedením Britské archeologické školy. Můžeme říci, že po dlouhou dobu to byl jediný systematický výzkum zaměřený na středověké a pozdně antické památky. Výsledkem jejich působení jsou kromě náleзовých zpráv i dílčí publikace (např. Talbot Rice 1930; 1930a).

Po celé 19. století nebyl zájem o byzantské archeologické památky téměř žádný. Tehdy se teprve vyvíjela archeologie Řecka, a to konkrétně archeologie klasická, zaměřená výhradně na starověk. Je třeba mít na paměti, že její vývoj a předmět studia měl jiná východiska a cíle než archeologie prehistorická. Na počátku byl renesanční návrat k ideálům antiky po období „tmářského“ středověku a zaměření na jednotlivé předměty, které byly v počátečních fázích označovány za krásné, posléze studovány na principech znalectví a hodnocení stylů stejně jako umění tehdejší doby. První kritika tohoto přístupu, jehož základy postavili Johann Joachim Winckelmann (1717–1768) a William Richard Hamilton (1777–1859) a jež vyvrcholil tzv. beazleyovskou školou, přišla právě v období konce 19. století s prvními evropskými pozitivisty a americkými prehistoriky, ale plně se prosadila až na konci 80. let 20. století (Whitley 2001, 18–41; Klontza-Jaklová, v tisku).

⁴ Slovanský ústav AV ČR, <http://www.slu.cas.cz/4-byzant-detail.html#obsah>, cit. 15. 3. 2016.

V první polovině 20. století došlo také k systematickým výzkumům v Korintu pod vedením Americké školy klasických studií v Athénách (Kourelis 2007). Ani v tomto případě nebylo možné obejít mocná souvrství včetně architektury středověku, pozdní antiky a doby římské. V průběhu druhé světové války byla publikována keramika z této lokality (Morgan 1942). Tehdy se však většina výzkumů zahrnujících monumenty post-antických období realizovala na území Turecka a Sýrie (Rautman 1990, 145).

Situace se nezlepšila ani po druhé světové válce, přestože archeologie (vyjma klasické) prožívala v období let 1945–1975 jakousi zlatou dobu, na jejímž začátku programově stál archeologický kongres roku 1943 v Londýně. Klasickou archeologii zastupoval tehdy prehistorik John Linton Myres (1869–1954), který se přihlásil k pojetí Vereho Gordona Childa (1892–1957), jenž se snažil přiblížit klasickou a prehistorickou archeologii, a podpořil manifest konference, jejíž účastníci se programově zřekli pozitivistických přístupů, samoúčelné typologizace a třídění bez kladení kauzálních otázek včetně veškerých přístupů vedoucích k fašistickým a nacionalistickým závěrům. Druhým představitelem sekce řecké a římské archeologie byl John Davidson Beazley (1885–1970), který zůstal věrný ortodoxní klasické archeologii (Whitley 2001, 12–13). Byzantská archeologie zůstala mimo tento nově definovaný rámec a v této době závisela doslova na několika jedincích, z nichž někteří působili v oboru již před válkou (Charalambos Bakirtzis, David Talbot Rice). Ve svých pracích se opět zabývali elitní kulturou a luxusními předměty bez kontextu (např. Bakirtzis 1951; Rice 1966).

K obratu došlo až v poslední čtvrtině 20. století (Bintliff 2012, 381). Sedmdesátá léta byla rozhodně mezníkem v přístupu a kladení otázek klasické archeologie. Tehdy došlo k zásadní změně paradigmatu i v klasické archeologii – klasičtí autoři přestávají být chápáni jako neomylné authority, jako nezpochybnitelní představitelé všeobecného ideálu, ale naopak začali být vnímáni jako historické prameny, ke kterým je třeba přistupovat se všemi nástroji pramenné kritiky. V této době jsou také poprvé kladeny otázky společensko-ekonomické (kritika klasické archeologie – Snodgrass 1987) a do egejského prostoru směřují své vědecké záměry archeologové zkoumající některé fenomény v širokém měřítku, např. Adrew Colin Renfrew (1972). Zřetelně vystupují prázdná místa klasické archeologie a následně jsou voleny metody hlavně britské archeologie, jako např. rozsáhlé povrchové průzkumy (první systematický povrchový průzkum: McDonald–Rapp 1972; Whitley 2001, 42–50). V rámci těchto aktivit se ukázalo období pozdní antiky spolu s raným a vrcholným středověkem jako téměř absolutní *tabula rasa*. Započalo se s revizí starých výzkumů (např. Saraçhane, Knossos, Korint ad.), v rámci hledání analogií a paralel ke keramice, nasbírané povrchovými průzkumy a totálně neznámé, a s vytipováváním lokalit vhodných k výzkumu. V této době se také palčivě projevovalo, že neexistují speciálně vyškolení odborníci, a proto *byzantská archeologie* byla a je poněkud opožděna za klasickou archeologií v procesu sbližování se s archeologií obecnou. Současně se začínají profilovat první specialisté, např. John Hayes z oxfordské univerzity, který byl původně expertem na římskou keramiku, nebo Natalia Poulou-Papademetriou, která jako první Řekyně obhájila dizertační práci specializovanou na byzantskou keramiku na pařížské Sorbonně.⁵

Až v 80. letech, a to velmi pozvolna začaly být otvírány nové výzkumy zaměřené na Byzanc. V čele těchto aktivit byla právě výše jmenovaná badatelka působící v té době na Krétě. Navázala na práce Johna Hayese, který zpracovával keramiku z Knossu (Hayes 2001), přičemž využil své zkušenosti z lokality Saraçhane. Na Krétě byly otevřeny výzkumy na ostrově Pseira (např. Poulou-Papademetriou–Nodarou 2007), v Eleftherně (např. Vogt 2000; Yangaki 2005), začal být zpracováván materiál z terénních zásahů v Gortyně (např. DiVita 2001) a v Itanu (např. Xanthopoulou 1996; 1997; 1998; 1999; 2000; 2001). Paralelní úsilí bylo investováno do výzkumu raně středověkého a středověkého Korintu (např. Williams 2003). Konec 20. století bývá považován za období akcelerace byzantské archeologie (Rautman 1990, 137, 142).

V této době byzantská archeologie teprve vznikala a byly vysloveny pochyby o tom, zda materiální kultura pozdní antiky a středověku může sloužit jako historický pramen a obstat ve srovnání s bohatstvím a podrobností písemných pramenů (Gregory–Kazhdan 1991, 153; Rautman 1991, 152–153). Tyto pochyby jsou občas formulovány i dnes (viz Anagnostakis 2008, 95).

⁵ <http://www.hist.auth.gr/sites/default/files/%CE%9D.%20%CE%A0%CE%9F%CE%A5%CE%9B%CE%9F%CE%A5.pdf> a pers. communication.

Od 90. let 20. století byla učiněna řada snah systematizovat byzantská archeologická bádání. Heslo byzantská archeologie se poprvé objevilo právě v encyklopedii *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Gregory–Kazhdan 1991, 152–153).

Byla vyškolená řada odborníků, založena specializovaná pracoviště (mezi nimi např. Muzeum byzantské kultury v Soluni v roce 1994), jsou organizovány konference s tematikou byzantských studií (graf 7). Na univerzitách v Athénách, Soluni, na Kypru i jinde byla založena specializovaná pracoviště byzantské archeologie nebo byli zaměstnáni specialisté v tomto oboru.

Ovšem ani v současné době není pojem byzantská archeologie plně vžitý. Například Marcus Rautman (1990, 138) argumentuje, že tradiční pojetí byzantské archeologie bylo tak nešťastně definované, že dnes představuje anachronismus. Jiní autoři, vědomi si problematičnosti takto vymezeného oboru, volí termín *The empire of the New Rome* pro označení oblasti, kde se archeologicky aktivizují (Mango 1980). Byzantská archeologie se potýká s chronologickým vymezením období svého zájmu. Ačkoliv historické bádání dává spíše přednost počátku byzantských dějin umístěnému k momentu přesunutí hlavního města říše na východ, archeologové nemohou doložit diskontinuitu tohoto horizontu v hmotné kultuře, architektuře ani sídelní struktuře, a tak volí jiná vymezení a jejich pojetí periodizace je velmi roztříštěné (Klontza-Jaklová 2015, 138–139) – např. oddělují *pozdní antiku*, kterou také označují jako *pozdní dobu římskou*, od byzantského období, které ohraničují lety 650–1204, po kterém následují a geograficky se překrývají archeologie období křížových výprav a tzv. francíky archeologie, archeologie benátských držav a archeologie tzv. otomanská (Bintliff 2012, 381 a dál). Pojmenování období bývá někdy obcházeno pouhým používáním století nebo označeními *After Antiquity* nebo *Post Roman* (Vionis 2001; Vroom 2003). Objevuje se i označení archeologie středověkého Řecka (Bintliff 2012, 379 a dál; Athanassopoulos 2008).

Monitoring literární produkce

Takto chápaný vývoj oboru jsme se rozhodli dokumentovat prostřednictvím monitoringu literární produkce, a tak výše popisované události a tendence ověřit na základě četnosti literární produkce. Původním záměrem bylo pouze ilustrovat výše zmíněný průřez historií formování byzantské archeologie, ale data, která byla získána, jsou tak výmluvná, že jsme se rozhodli prezentovat je ve zvláštní kapitole.

Jako výchozí zdroj dat jsme zvolili elektronický, veřejně dostupný katalog *Ambrosia*.⁶ Tento katalog představuje databázi knih uložených v knihovnách Americké školy klasických studií v Athénách, která jej spravuje, a Britské školy v Athénách a v Knossu. Součástí knihovny Americké školy klasických studií je také Gennadiova knihovna, která se specializuje právě na byzantskou tematiku. V těchto knihovnách založených po polovině 19. století je soustředěna prakticky veškerá literární produkce, která se vztahuje k archeologii oblastí, které byly ovlivněny helénskou kulturou. V současnosti jsou postupně připojována data i z jiných knihoven specializovaných na helénský svět (např. knihovna INSTAP-EC study center for East Crete ad.). Databáze obsahuje monografické záznamy. Klíčová slova jsou v angličtině, u řecky psaných děl i v řečtině.

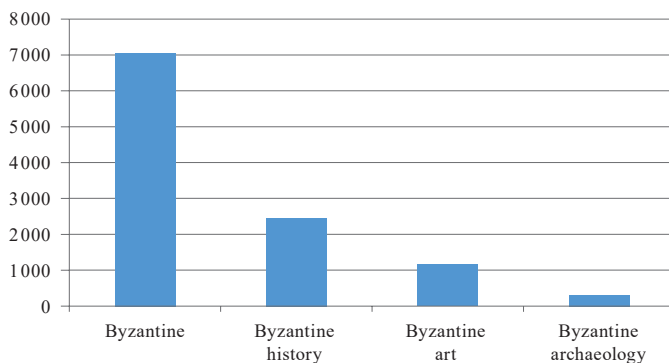
Nejprve byla excerptována obecná hesla jako *Byzantine art*, *Byzantine history*, *Byzantine architecture* a zkombinována s klíčovými slovy *Byzantine archaeology* (řecký ekvivalent: βυζαντινή αρχαιολογία). Katalog vygeneroval 7 053 monografií a tematických sborníků v oddílu literatury týkajících se obecně Byzance. Z tohoto počtu je nejvíce prací historických (2 457), následují dějiny umění (1 164). Archeologických prací je 312 a tvoří tak 4,5 % z celkového počtu (graf 1).⁷ Tato data bylo nutné protřídit – byly odstraněny duplicitní záznamy a záznamy, které se netýkaly našeho zájmu, ale z nějakého důvodu filtrem klíčových slov prošly.⁸

Takto bylo vygenerováno 213 položek. Naše statistika obsahuje i některé ojedinělé články (7), a to v těch případech, kdy bylo možné dohledat je v obsazích širěji zaměřených sborníků. Sborníky, katalogy výstav, dizertace, encyklopedie nebo příručky jsou reprezentovány 40 položkami.

6 AMBROSIA. American BRitish Online Search In Athens, <http://ambrosia.ascsa.edu.gr:8991/fi>, cit. 22. 1. 2016.

7 Stav k 9. 11. 2015.

8 Existence velkého množství nerelevantních dat byla dána tím, že katalog není schopen vyhledávat jen na úrovni klíčových slov publikací. Proto po zadání termínu *Byzantine archaeology* katalog vygeneroval záznamy, které tato slova obsahovaly jinde a odděleně, např. v popisu apod.

Graf 1. Poměr počtu monografií zaměřených na byzantskou archeologii k ostatním byzantologickým oborům.
Diagramm 1. Verhältnis der Anzahl der auf byzantinische Archäologie und sonstige byzantologische Fächer ausgerichteten Monographien.

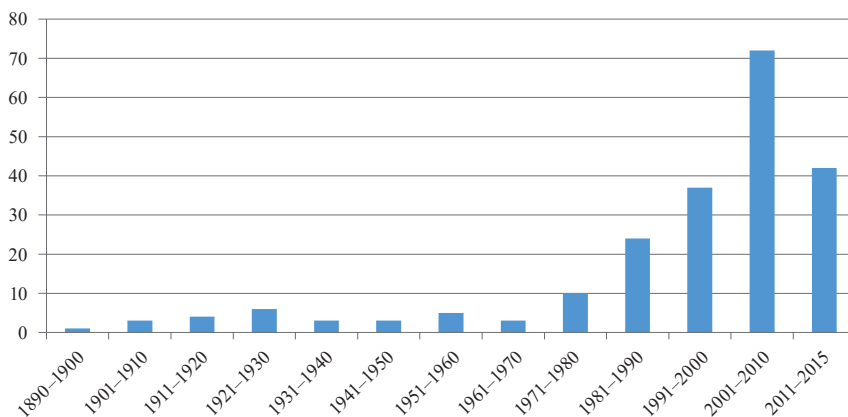
Z dostupných dat v katalogu jsme dále sledovali tyto kategorie: autor (v případě kolektivu autorů jsme brali v potaz jen hlavního, resp. prvního z autorů), název publikace a rok vydání. Následně jsme konkretizovali témata jednotlivých děl a dohledávali informace o zemích původu autorů. Nadto jsme zaznamenávali také publikační výstupy konferencí zaměřených na byzantskou archeologii.

Dále jsme evidovali články týkající se archeologických témat pozdní antiky a byzantského středověku v časopise Americké archeologické školy *Hesperia*, který vychází od roku 1932, a časopise *Byzantinische Zeitschrift*.

Jsme si vědomi toho, že jsme nepostihli úplnou produkci. Jde však o statisticky reprezentativní vzorek, který rozhodně odráží obecné tendence sledovaného oboru.

Analýza získaných dat

Zcela nejstarší evidovaná publikace pochází z roku 1894 (Naville 1894), což je ve srovnání s jinými archeologickými obdobími zcela jistě pozdní mezník. V některých letech nebyla publikována žádná monografie (tab. 1) a zcela minimální produkce trvala až do 70. let 20. století (graf 2). Je možné vyčíst, že publikace nevycházely pravidelně každým rokem. Četnost vydaných děl se do 70. let 20. století pohybuje v řádech jednotek, kdy nejvyšší publikační činnost – tři publikace – je zaznamenána v roce 1929. Rozhodně je zřejmý nárůst počtu publikací v poslední čtvrtině 20. století. S pravidelností každoročního přírůstku se setkáváme až od roku 1979, až na

Graf 2. Monografie zaměřené na byzantskou archeologii.
Diagramm 2. Auf byzantinische Archäologie ausgerichtete Monographien.

jedinou výjimku, kterou je rok 1987. Největší množství příspěvků pak pochopitelně evidujeme v posledních letech.

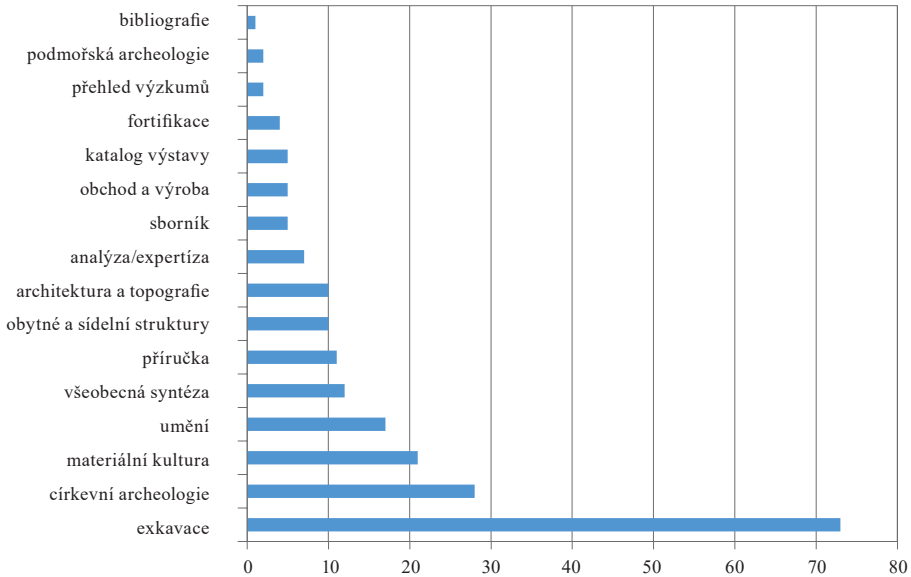
Tabulka 1 rovněž ukazuje, jak malé procento zaujímají byzantské publikace vůči ostatním vydávaným článkům a monografiím. Podíl publikací našeho zájmu se pohybuje od 0,1 do 0,2 %. Před rokem 2000 můžeme sledovat mírnější nárůst v letech 1925, 1929, 1942, 1988, 1993 a 1995. Po roce 2000 je nárůst patrný již téměř v každém roce. Nejvyšší podíl pak můžeme sledovat v roce 2010 (0,38 %) a v roce 2013 (0,61 %). I tak ovšem jde o zcela minimální zastoupení. Tato procenta znamenají, že nemůžeme počítat ani s jednou monografií s tematikou byzantské archeologie na 100–200 vydaných monografií s jinou archeologickou tematikou.

Rok	Σ Ambrosia	Byzantská archeologie	Poměr (%)
1894	597	1	0,17
1901	669	1	0,15
1903	752	1	0,13
1910	770	1	0,13
1911	813	1	0,12
1912	891	1	0,11
1913	797	1	0,13
1918	533	1	0,19
1925	735	2	0,27
1928	811	1	0,12
1929	793	3	0,38
1933	789	1	0,13
1936	771	1	0,13
1938	871	1	0,11
1942	442	1	0,23
1948	814	1	0,12
1950	840	1	0,12
1951	805	1	0,12
1952	753	1	0,13
1953	901	1	0,11
1958	1164	1	0,09
1960	1432	1	0,07
1965	1633	1	0,06
1970	1832	2	0,11
1972	1991	4	0,20
1973	1984	1	0,05
1977	2070	1	0,05
1979	2137	1	0,05
1980	2233	3	0,13
1981	2241	1	0,04
1982	2240	3	0,13
1983	2332	1	0,04

Rok	Σ Ambrosia	Byzantská archeologie	Poměr (%)
1984	2257	4	0,18
1985	2383	2	0,08
1986	2328	2	0,09
1988	2597	6	0,23
1989	2646	3	0,11
1990	2780	2	0,07
1991	2705	4	0,15
1992	2824	2	0,07
1993	2843	6	0,21
1994	3005	1	0,03
1995	3092	7	0,23
1996	3355	4	0,12
1997	3648	3	0,08
1998	3757	1	0,03
1999	3729	5	0,13
2000	3982	4	0,10
2001	4460	2	0,04
2002	3171	2	0,06
2003	3144	8	0,25
2004	3177	8	0,25
2005	2915	6	0,21
2006	3250	3	0,09
2007	3607	11	0,30
2008	3615	6	0,17
2009	3058	10	0,33
2010	3115	15	0,48
2011	2983	9	0,30
2012	2752	10	0,36
2013	2622	16	0,61
2014	2195	5	0,23
2015	948	2	0,21

Tab. 1. Roční přírůstek monografií zaměřených na byzantskou archeologii a jejich poměr k ostatním akvizicím knihoven Ambrosia.

Tab. 1. Jährliche Zuwächse von auf byzantinische Archäologie ausgerichteten Monographien und ihr Verhältnis zu den übrigen Neuerwerbungen der Ambrosia-Bibliotheken.

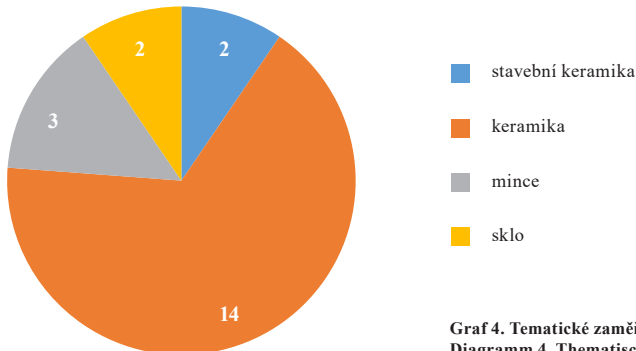

Graf 3. Témata monografií.

Diagramm 3. Themengebiete der Monographien.

Další graf zobrazuje, jakou problematikou byzantské archeologie se jednotlivé publikace zabývají (graf 3). Podařilo se definovat celkem 17 témat, a to na základě názvu, resp. popisu publikací (analýza/expertíza, architektura a topografie, bibliografie, církevní archeologie, exkavace, fortifikace, obchod a výroba, obytné a sídelní struktury, podmořská archeologie, umění, materiální kultura, katalog výstavy, přehled výzkumů, příručka, sborník). Dále byly vyčleněny tyto kategorie: sborník, katalog výstavy a všeobecná syntéza, které obvykle obsahují práce na více témat. Zaměření těchto publikací je příliš široké a bližší stanovení kategorie jako takové u nich není možné provést. Výsledný graf jasně ukazuje převahu publikací zabývajících se tématem exkavací. Častým tématem je také církevní archeologie a materiální kultura. Poměrně frekventovaná jsou i témata umění a syntézy.

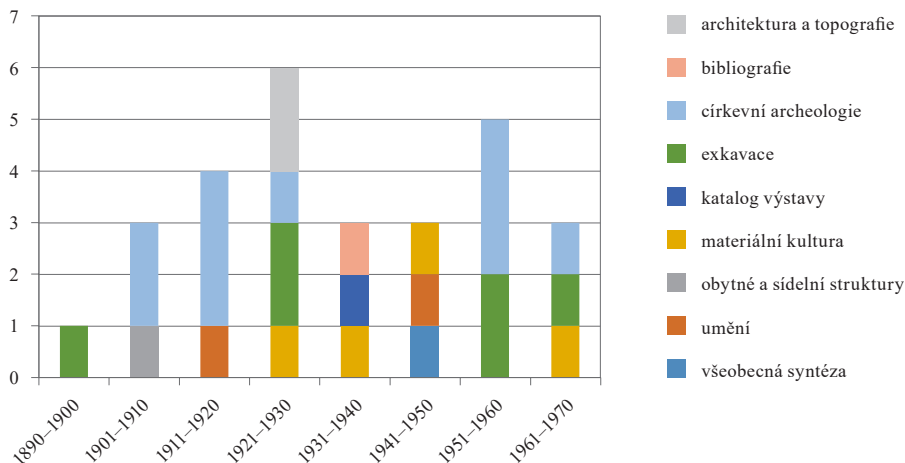
Pro zpřesnění předchozího grafu byl vytvořen graf pro materiální kulturu (graf 4), který se zabývá jednotlivými druhy artefaktů. Jasně z něj vyplývá naprostá převaha zájmu o keramický materiál oproti ostatním druhům mobilní hmotné kultury, jako jsou sklo, stavební keramika a mince, které se v publikacích také objevují. Poměr keramiky oproti jiným druhům je výrazně nadpoloviční.

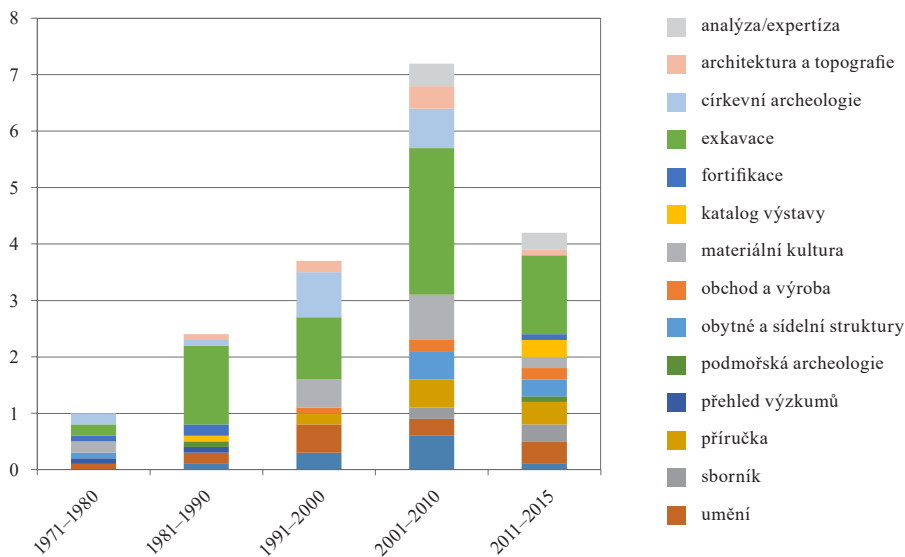
Graf 4. Tematické zaměření dle materiálu.

Diagramm 4. Thematische Ausrichtung nach Material.

Grafy 5 a 6 zobrazují zájem o konkrétní témata v určitých časových úsecích. Dva grafy byly zvoleny pro lepší přehlednost, jelikož proměnných je v nich velké množství. Graf 5 zpracovává období 1890–1970. Ukazuje, že témata v prvních desetiletích badatelského zájmu nebyla příliš rozmanitá a převládala zde tematika církevní archeologie a exkavace. Naopak po roce 1930 evidujeme větší různorodost témat, především se objevují témata zaměřená na materiální kulturu. Graf 6 dokumentuje produkci po desetiletích od roku 1971. Zhuštění témat sledujeme až po roce 2000, avšak navýšení lze sledovat již v 90. letech. Exkavace je vůbec nejčetnější ze všech témat ve zkoumaném souboru v daných letech. Velký podíl však mají stále i církevní archeologie a materiální kultura. Pozoruhodné je, že všeobecné syntézy jsou oproti všem desetiletím nejvíce zastoupeny v letech 2001–2010. Naproti tomu v první polovině sledovaného období nacházíme jen jedinou, a to v dekadě 1941–1950.

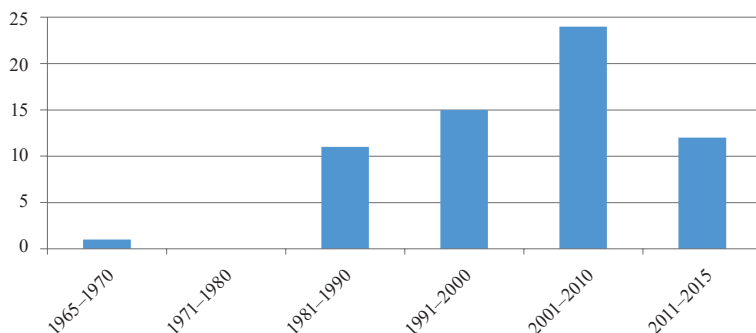
Graf 5. Témata monografií v jednotlivých dekadách v letech 1890–1970.
Diagramm 5. Themengebiete der Monographien in den einzelnen Jahrzehnten in der Zeit von 1890–1970.

Graf 6. Témata monografií v jednotlivých dekadách v letech 1971–2015.
Diagramm 6. Themengebiete der Monographien in den einzelnen Jahrzehnten in der Zeit von 1971–2015.

Zabývali jsme se rovněž konferencemi. Celkem se podařilo získat data o 62 konferencích (graf 7). Šlo ovšem jen o takové, které měly výstup v podobě publikací, jež jsou součástí katalogu Ambrosia.

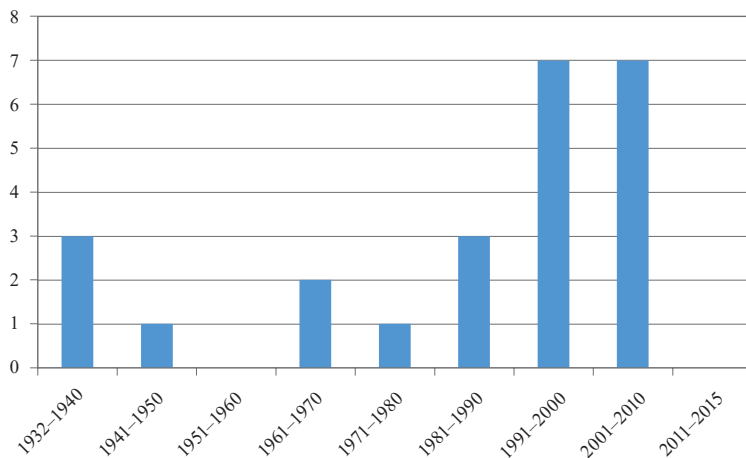
První konferencí, která zahrnovala i témata související s byzantskou archeologií, byl Národní kongres byzantských studií (*Congresso nazionale di studi bizantini*), který se konal roku 1965 v Ravenně. Zdá se, že v následujících 15 letech se nic podobného neopakovalo. Pravidelné konference zaměřené na byzantskou archeologii začaly být organizovány až od roku 1981 v Athénách pod názvem *Symposium byzantské a postbyzantské archeologie a umění* (Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης) pod patronací Křesťanské archeologické společnosti. Tyto pravidelné konference byly jedinou specializovanou platformou až do roku 1991. Konaly se do roku 2006. Od roku 2005 konference zaměřené na problematiku byzantské archeologie výrazně přibývají.

Graf 7. Konference zaměřené na byzantskou archeologii a konference, na nichž byla tato problematika prezentována alespoň jednou sekci.

Diagramm 7. Tagungen zur byzantinischen Archäologie und Tagungen, auf denen diese Problematik zumindest durch eine Sektion präsentiert wurde.

Dále jsme analyzovali dvě periodika. Prvním byla *Hesperia*, vydávaná Americkou školou klasických studií v Athénách. Z 1 561 článků, které byly publikovány od roku 1932 do roku 2015, bylo identifikováno 31 článků s byzantskou nebo obecně středověkou tematikou (graf 8 srovnej s grafem 2).

Graf 8. Články v časopise *Hesperia* zaměřené na byzantskou archeologii (články publikované v letech 1987–1997 se týkají výhradně exkavací tzv. franckého Korintu).

Diagramm 8. Artikel in der auf byzantinische Archäologie ausgerichteten Zeitschrift *Hesperia* (in den Jahren 1987–1997 veröffentlichte Artikel betreffen ausschließlich Ausgrabungen des sog. fränkischen Korinth).

Periodikum *Byzantinische Zeitschrift*, které je nejprestižnějším časopisem byzantských studií a které má ve své proklamací, že zveřejňuje statě týkající se veškerých byzantských studií, dalo na svých stránkách od roku 1893 prostor více než 2 700 odborným statím a recenzím. Byzantskou archeologii se zabývá jen 15 z nich. Z toho pouze pět se týká archeologických výzkumů, šest statí se týká hmotné kultury a mohly by být chápány jako přesahující do archeologie a čtyři příspěvky jsou recenze monografií s archeologickou tematikou. Až na dvě výjimky byly tyto statě publikovány po roce 1996.

Orientačně jsme se pokusili zmapovat původ badatelů, což je do značné míry velmi relativní kritérium (problematické bylo zařazení autora řeckého původu působícího na britské univerzitě). Proto jsme volili kritérium místa narození, pokud bylo zjistitelné. V případě kolektivu autorů jsme do statistiky zařadili hlavního nebo prvního uvedeného. Každého autora jsme evidovali pouze jednou, i když podepsal více prací. Z celkem 213 bibliografických záznamů jsme tak eliminovali 25. U třech děl nebyl autor uveden. Tím jsme získali celkem 185 badatelů. Avšak u některých z nich nebylo možné původ zjistit, a tak jsme byli nuceni je vynechat. Šlo přibližně jen o třetinu všech autorů. Pracovali jsme tedy se souborem 120 autorů. Výsledkem je graf 9. Mezi byzantology archeology jednoznačně dominuje místo narození v Řecku (celkem 26 autorů). Jejich prvenství není příliš přesvědčivé, neboť „v závěsu“ za nimi následují Britové (19). Početnost projektů ve Středomoří vedených zahraničními týmy rozhodně potvrzují Američané (14), Němci (11) a Francouzi (7). Přirozeně jde pouze o orientační trendy, protože roli hrají také finanční a koncesní možnosti jednotlivých zahraničních škol i řeckých subjektů.

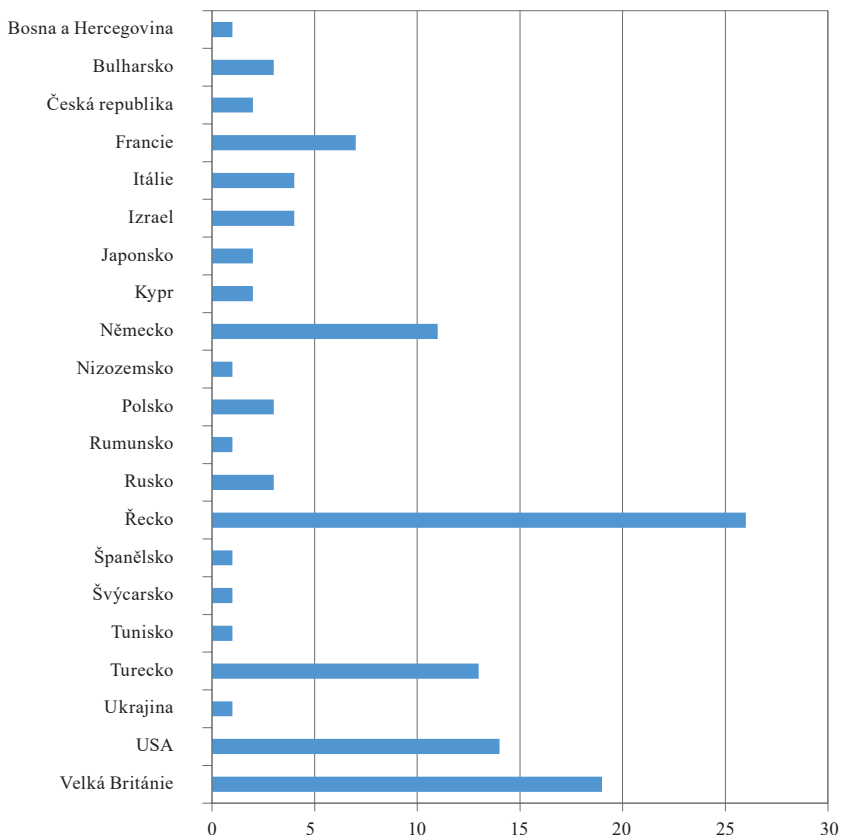
Mezi ostatními zeměmi pak převažují ty, na jejichž území se Byzantská říše v minulosti rozkládala. Primárně jde o Turecko s 13 badateli, ostatní země vykazují nižší počet: Itálie čtyři, Izrael čtyři, Bulharsko tři, Kypr dva. Z jiných původně byzantských území pocházel vždy jen jeden badatel (Bosna a Hercegovina, Rumunsko, Španělsko, Tunisko). Větší zájem o archeologii byzantské říše pak vychází především z Polska a Ruska (obě země tři autoři). Následuje Česká republika, odkud pochází dva badatelé, stejně jako z Japonska. V Nizozemsku, ve Švýcarsku a na Ukrajině se narodil vždy jen jeden badatel.

Analýza situace a současná byzantská archeologie

Monitorování literární produkce potvrdilo, že byzantská archeologie je skutečně oborem, který byl po dlouhou dobu mimo centrum zájmu archeologů působících v Řecku, ale na druhé straně se ukázalo, že se velmi intenzivně rozvíjí, a to zvláště v posledních třech desetiletích.

Archeologie pozdní antiky a raného středověku je považována za charakteristický příklad ideologizace historických disciplín (např. Klontzas, v tisku; Chourmouziadis 2003; Hamilakis 2003; 2007; Hamilakis–Yalouri 1996). V 19. století zůstala byzantská archeologie stát stranou, protože nesplňovala požadavek žádného z politických směrů tehdejších hlavních mocností. Řecká národní buržoazie budovala ideály antického člověka, svobodného, podnikavého a realizujícího se v demokratickém zřízení. Stejně tak ustupující Osmanská říše nenacházela žádné opodstatnění pro byzantskou archeologii. Také je třeba dodat, že 19. století je dobou, kdy archeologie krystalizuje do podoby vědy, přičemž Řecku, jež se na přelomu 18. a 19. století postupně vyvíjelo a měnilo v národně buržoazní ostrůvek v rámci feudální Osmanské říše, se stává cílem archeologů relativně pozdě ve srovnání s podobnými aktivitami např. v Egyptě nebo ve zbytku Evropy. Výzkumy v samém Turecku pak byly zahájeny až ve 20. století v souvislosti s reformami Mustafy Kemala, řečeného Atatürk, kdy se také v Turecku rozpadl feudální stát a vznikl stát národní. Druhá polovina 19. století byla dobou velkých objevů antického starověku, potvrzováním pravdivosti antických autorů. „Překážející“ středověké kontexty byly bez milosti ničeny, anebo jejich zpracování odloženo na neurčito.

Archeologické aktivity v Řecku neprobíhaly konzistentně. Byly přerušeny dlouhou první světovou válkou, která v Řecku začala v roce 1912 balkánským konfliktem. I po jejím formálním ukončení následovalo velmi vypjaté období, které skončilo v roce 1922 tzv. maloasijskou katastrofou, tedy vyhnáním řecky mluvících křesťanů z Turecka. Následovalo období střídajících se

Graf 9. Autoři monografií podle země původu autora (do statistiky nebylo zahrnuto 65 badatelů, u nichž nebyla národnost zjištěna).

Diagramm 9. Autoren der Monographien nach Herkunftsland des Autors (in die Statistik keine Aufnahme fanden 65 Forscher, bei denen die Nationalität nicht ermittelt wurde).

diktatur, které trvalo až do druhé světové války, která archeologické aktivity na území Řecka výrazně omezila.

Situace se příliš nezlepšila ani po válce, která v Řecku pokračovala občanskou válkou, jež trvala až do roku 1949. Země zdevastovaná dlouhodobým válečným konfliktem a politickým rozkoem pokračovala na poli archeologie v linii nastolené během 19. století. Archeologie byla nadále součástí státní ideologie, nepřipouštějící jiné pojetí než oslavy velikosti řeckého národa, vrozenou demokratičnost, velké dějiny v době antiky (Klontzas, v tisku; Chourmouziadis 2003). Byzanc se stala hlavní oblastí zájmu ortodoxní církve, pro niž archeologie končí odkrytím půdorysů sakrálních staveb. Na základě vlastní zkušenosti můžeme doložit naprostý nezájem autorů „vykopávek“ sakrálních staveb o jiný materiál než architekturu a mince (např. Pydna v jižní Makedonii, Bazilika na ostrůvku Kolokytha na Krétě ad.). Jedinými zaměstnavateli archeologů v Řecku byly a jsou regionální úřady památkové péče, univerzity a ve velmi omezené míře Národní centrum výzkumu (obdoba naší Akademie věd). Tyto pozice byly donedávna obsazovány na základě individuálních, často politických hledisek na úkor odborné zdatnosti adeptů. V Řecku není oddělen výzkum od památkové péče, osvěty a vzdělávání, což také komplikuje realizaci projektů většího rozsahu. Památkový zákon pochází z roku 1930 s několika málo novelami z konce 70. a počátku 80. let (Klontzas, v tisku). V tomto prostředí bylo (a je) velmi složité pro zahraniční archeologické expedice realizovat své archeologické záměry.

Situace se následně změnila až během druhé poloviny 70. let 20. století, a to souhrou následujících faktorů, které byly ovlivněny stejnými událostmi. Na startovní čáře stála první generace archeologů vychovaných Novou archeologií, v Řecku padla diktatura, po dlouhé době začala fungovat demokracie a do země začaly proudit vlivy ze zahraničí. V této době bylo založeno mnoho nových zahraničních institutů v Athénách, ale pro ně bylo velmi složité prosadit se na výzkumech známých a populárních lokalit, které byly zkoumány velkými tradičními instituty, proto obrátily svůj zájem k povrchové prospekci a výzkumu venkovských nebo periferních sídel. Zároveň se jasně projevila prázdná místa, kterými se egejská archeologie nezabývala prakticky od svého počátku, ať to byla venkovská sídla mykénské nebo minojské doby bronzové, venkovská sídla klasického starověku, běžná pohřebiště, doba římská nebo právě středověký materiál.

Počátkem systematizované snahy budovat byzantskou archeologii byla 90. léta 20. století. Bylo to o generaci později, než se projevil změny koncepčního a filozofického diskurzu v klasické archeologii (Whitley 2001, 9).

Stav současné byzantské archeologie

Předložená studie bezpochyby potvrzuje hodnocení hovořící o byzantské archeologii jako o velmi mladém oboru (např. Snodgrass 1987; Rautman 1990; Bintlif 2012; Klontza-Jaklová 2014a). Přestože si dnes stále více archeologů uvědomuje potřebu rozvíjet byzantskou archeologii, obor stále naráží na výrazné limity a neprožívá rozvoj, pro nějž má nejenom potenciál, ale pro který existuje i společenský požadavek. Současné – byť dílčí – výsledky jasně dokládají přínosnost systematických archeologických aktivit pro revizi dosavadních znalostí, kompletaci dat, úpravu historického obrazu a v některých případech vedou k radikální revizi historických interpretací – např. historické analýzy, prováděné na základě omezeného počtu zachovaných historických pramenů, prezentují Krétu v období od poloviny 7. až do 10. století jako místo hospodářského i společenského úpadku, ale některá archeologická data naznačují jinou skutečnost než úbytek obyvatelstva a hospodářský úpadek oblasti (Klontza-Jaklová 2015).

I když se v 80. letech 20. století několikanásobně zvýšil počet publikací i konferencí (graf 2, 7, 8; tab. 1), přesto je znalost pramenné základny prozatím spíš kusá.

Při každém povrchovém průzkumu nebo exkavaci je akutním limitem absence prací zaměřených na architekturu. Tyto publikace sice tvoří nezanedbatelnou položku v literární produkci (graf 3), ale cíle studia byla dosud velmi selektivní. Prozatím byla zkoumána hlavně monumentální a církevní architektura, případně centra velkých měst. Venkovská a profánní architektura je téměř neznámá. Z osobní zkušenosti můžeme doložit, že hlavně řečtí archeologové pracující v terénu disponují často značnou zkušeností s typy zdíva, staveb a jejich uspořádáním, a konzultace s nimi byla a je pro nás vždy velmi přínosná, ale bohužel fakt, že tato empirická studia nebyla nikdy náležitě publikována, představuje výrazné omezení.

Další „neznámou“ jsou topografická studia. Povrchové výzkumy, obvykle organizované za účelem řešení specifických problémů jiných období, nejsou často schopné vyhodnotit materiál byzantský, který je datován velmi hrubě, nebo je zaměřován za keramiku římskou nebo recentní, takže není možné řešit žádnou historickou problematiku. Neexistují specializované studie, které by se souhrnně zabývaly např. hrady, vesnicemi, přístavy, rybářskými základnami, kláštery, vodními díly apod.

Stejně tak jsou dosud omezena studia ekofaktů. Jejich analýzy jsou obvykle zahrnuty v souhrnných dílech. Samostatné monografie jsou výjimečné (např. Bourbou 2010; grafy 3, 5, 6).

Z grafu 3 vyplývá, že prozatím převládá snaha publikovat tzv. terénní zprávy. Specializované studie přicházejí na pořad dne až sekundárně, což je přirozené a opět to dokládá fakt, že byzantská archeologie se nachází ve své počáteční fázi.

Nejfrekventovanějším nálezem je keramika, stejně jako v jiných obdobích. V minulosti byla velmi často pouze shromážděna bez ohledu na stratigrafii a její náležitá analýza nenásledovala (např. lokalita Pydna v Makedonii, keramika z hradu Platamonas, Vasiliki na východní Krétě, dominikánský klášter v Heraklionu ad.) Do 80. let 20. století byla úplně běžná skartace

nezdobených zlomků. Například transportní amfory byly evidovány pouze v případě intaktního zachování, nebo byly ukládány jenom zlomky, které nesly razítko nebo byly jinak v minulosti označené (sgraffito nebo ryté značky; Klontza 2014a). Keramika v souladu s předpokladem představuje nejčastější téma publikovaných analýz (graf 4). Na tomto poli byl učiněn výrazný progres. Minulé bádání bylo zaměřené hlavně na období raně byzantské (tzv. dobu temna). Značný pokrok byl zaznamenán ve studiu transportní keramiky (amfor), které navázalo na studium amfor období předcházejících byzantské periodě. Naopak keramika zásobní a kuchyňská jsou prozatím málo známými keramickými typy. Podobně keramická výroba období 8.–11. století je až na několik výjimek prakticky neznámá (např. Sparta – Sanders 1993, Saraçhane – Hayes 1992). V posledních letech doznalo značného pokroku také studium skla (např. Antonaras 2010; 2013; Ignatiadou–Antonaras 2008 ad.).

Poměrně reprezentativně jsou zpracovány kolekce byzantských mincí. Ostatní materiály (stavební keramika, kovy – nástroje, šperky, zbraně, součásti oděvů) jsou publikovány spíše náhodně. Dosud nebyl shromážděn tak rozsáhlý fond, aby měla smysl shrnující syntéza, což vyplývá z grafů 3, 6 a 7.

V úvodní části studie jsme vysvětlili důvody, proč se byzantská archeologie začala vyvíjet opožděně vzhledem k ostatním archeologickým odvětvím. Je na místě na příkladu situace v Řecku předložit i náš názor na to, proč v současnosti není její rozvoj takový, jaký by byl žádoucí.

Značná omezení rozvoje oboru mají své počátky v památkové péči. Donedávna samostatné eforáty (centra památkové péče) pro byzantské památky v Řecku byly v roce 2015 v rámci úspor spojeny s eforáty pro prehistorické a klasické památky, byla zvětšena území jejich kompetence a omezen počet odborných i technických pracovníků. To má za následek další zhoršení již tak nekoncepční ochrany a záchrany památek. V Řecku neexistuje ani povinnost tvořit náleзовé zprávy, ani centrální evidence archeologických lokalit v dostatečně detailním měřítku. Řecká archeologie operuje na základě památkového zákona z počátku 20. století, který i přes několik novel neodpovídá současným potřebám oboru a společnosti a jenž ve svém důsledku umožňuje beztrestnou likvidaci památek zvláště v zónách, které minulým bádáním nebyly dostatečně prozkoumané (Klontzas, v tisku).

Z toho vyplývá i problematičnost realizace archeologických výzkumů. Například investor nemá povinnost platit záchranný nebo předstihový výzkum. Financování a případná realizace terénního zásahu je v plné kompetenci státu, jenž však na výzkumy takové úrovně, která je dnes žádoucí, nemá prostředky. Pokud investor chce urychlit proceduru schvalování svých investičních záměrů, může si najmout archeologa, který se souhlasem místního eforátu provádí dohled. Není však předem stanoven pravděpodobný rozsah prací, finanční výše výzkumu apod. V jiných případech eforát uloží povinnost hlásit nález, čímž je kompetence rozlišení archeologického pramene delegována na amatéra se specifickými zájmy. Pokud přece jenom dojde k realizaci terénního zásahu, často je omezeného rozsahu i kvality a o výsledcích se nedozví ani odborná veřejnost. Systematických výzkumů je v Řecku, podobně jako u nás velmi omezené množství. Realizují je buď řecké univerzity nebo zahraniční instituty, případně tyto ve spolupráci s řeckými partnery. Tato situace postihuje veškerou archeologii, ale v případě byzantské archeologie ještě prohlubuje její zaostávání za ostatními (Klontzas, v tisku).

Realizace takových výzkumů závisí na jednotlivcích nebo jednotlivých organizacích. Některé oblasti Řecka jsou prozkoumány lépe (zde máme na mysli realizované výzkumy doprovázené publikací), některé ve velmi omezené míře. Tato nerovnoměrnost přináší řadu problémů na úrovni interpretace archeologických pramenů. Terminologie je roztržistěná (Klontza–Jaklová 2015), ale také znalost materiálu (jeho rozšíření v čase a prostoru) je velmi nekonzistentní (viz výše). Například pro Krétu disponujeme velmi omezeným množstvím publikovaného materiálu 8.–10. století, publikovaná topografická data pro toto období neexistují. Nebo v případě nálezů keramiky benátského období všichni jako terénní archeologové zhruba víme, jak vypadá, ale s výjimkou lokalit Chania (Hahn 1997) a Priniatikos Pyrgos (Tsipopoulou–Hayden 2012; Klontza 2014) nebyla dosud žádná stratigrafie tohoto období publikována.

Domníváme se, že tato situace je i v současných komplikovaných podmínkách do značné míry řešitelná. Novela zákona by byla možná na základě aplikace funkčních zahraničních modelů. Nezpracovaný materiál by mohl být svěřen univerzitám nebo zahraničním institutům.

Dalším problémem je také způsob studia byzantské archeologie. Specializovaných pracovišť je doposud velmi málo a navíc se soustřeďují hlavně v řecky mluvících zemích, tedy v Řecku a na Kypru. Problém představuje rovněž omezené množství specializovaných finančních zdrojů a absence specializovaného periodika.

V současnosti je archeologie na takové teoretické a technické úrovni, že by mohl být hendikep byzantské archeologie rychle dohnán. V této souvislosti je třeba upozornit na zaznamenáníhodné nasazení specialistů pracujících na poli byzantské archeologie, které se projevuje hlavně prostřednictvím organizace častých konferencí a workshopů, a to hlavně po roce 2000 (graf 7). Jejich snahy jsou však obvykle individuální. Neexistuje žádná jasně definovaná koncepce nebo organizované fórum koordinující další výzkumný postup.

Byzantská archeologie nebývá zahrnuta do klasické archeologie, která se vymezuje chronologicky, regionálně a metodologicky. V Řecku je dokonce klasická archeologie někdy chápána jenom do helénistické doby (Whitley 2001; 2008; Mee 2011, Alcock–Osborne 2012). V současnosti je spíše dávana přednost chápání archeologie jako oboru zkoumajícího lidskou historii od nejhlubší prehistorie po současnost (Bintliff 2012). Metodologie klasické archeologie (archeologie antického Řecka a Říma) plně nekoresponduje s předmětem studia byzantské archeologie vzhledem ke specifickým vývoje obou disciplín i charakteru hmotných památek. Avšak kontinuita vývoje hmotné kultury dokládá návaznost obou období. Zvláště pak přechodové fáze mezi „pohanskou“ římskou antikou a křesťanským středověkem jsou po archeologické stránce velmi plynulé. Z toho také vycházejí problémy s chronologickým vyčleněním byzantské archeologie a uzavřením archeologie klasické. Na druhé straně archeologie latinské středověké Evropy je spíše rozpačitá směrem k archeologii středověku východního Středomoří (Graham-Campbell–Valor 2007, 13), což je důsledkem prozatím nedostatečné a opožděné výzkumné a publikační intenzity. Jako existovala kontinuita osídlení a interakce mezi jednotlivými geografickými regiony, státními úvary i kulturními okruhy, tak byzantská římská říše byla součástí evropské skutečnosti a často centrem zájmu latinských subjektů (Klontza-Jaklová, v tisku).

Obr. 1. Byzantské struktury na lokalitě Priniatikos Pyrgos (archív projektu Priniatikos Pyrgos).

Abb. 1. Byzantinische Strukturen an der Fundstelle Priniatikos Pyrgos (Projektarchiv Priniatikos Pyrgos).

V souvislosti se stavem bádání na poli byzantské archeologie je třeba vyzvednout úsilí Ústavu archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně (dále jen ÚAM) v této oblasti. Do výukového programu byly zařazeny dva povinné kurzy – jeden v bakalářském studiu, jeden v magisterském –, které doplňuje řada výběrových kurzů, výuka byzantské historie a dějin umění. Systematicky jsou zvaní zahraniční specialisté. ÚAM se účastní výzkumu Priniatikos Pyrgos⁹ a zahájil průzkum regionu Oxa – Kalos Lakkos (obr. 1 a 2). Cílem výzkumů je tvorba regionální keramické typologie, studium venkovské architektury, vyhledávání lokalit 8.–10. století a interakce společnosti a přírodního prostředí. Tyto aktivity, byť v počátečních fázích řadí ÚAM mezi jedno z mála univerzitních pracovišť programově rozvíjejících archeologická byzantská studia.

Obr. 2. Průzkum ÚAM lokality OXA v roce 2013 (archiv projektu OXA-Kalos Lakkos).

Abb. 2. Untersuchung des Instituts für Archäologie und Museologie der Fundstelle OXA im Jahr 2013 (Projektarchiv OXA-Kalos Lakkos).

Tato studie vznikla v rámci Specifického výzkumu č. MUNI/A/0859/2015.

Literatura¹⁰

- ALCOCK, S. E.–OSBORNE, R., ed., 2012: *Classical Archaeology*. Second Edition. Oxford.
- ANAGNOSTAKIS, I., 2008: Βυζαντινός οικικός πολιτισμός (Wine culture in Byzantium). *Ινστιτούτο Βυζαντινών ερευνών. Το Βυζάντιο σήμερα* 6. Athens.
- ANTONARAS, A., 2010: Early Christian and Byzantine glass vessels: forms and uses. In: *Byzanz – das Römerreich im Mittelalter. Teil I. Welt der Ideen, Welt der Dinge* (Daim, F.–Drauschke, J., ed.), 383–430. Mainz.
- ANTONARAS, A., 2013: Chapter 17. The production and Uses of Glass in Byzantine Thessaloniki. In: *New Light on Old Glass: Recent Research on Byzantine Mosaics and Glass* (Entwistle, Ch.–James, L., ed.), 189–198. London.
- ATHANASSOPOULOS, E. F., 2008: Medieval archaeology in Greece. An historical overview. In: *Archaeology and History in Roman Medieval and Medieval Greece* (Caraher, W. R.–Hall, L. J.–Moore, R. S., ed.), 15–35. Aldershot.

⁹ Výzkum je veden Irským institutem helénistických studií. V. Klontza-Jaklová je spoluředitelkou projektu společně s Barry Molloyem a Jo Day.

¹⁰ Recké názvy byly přeloženy do angličtiny.

- AVENARIUS, A., 1992: Období ikonoklastické krize a bojů s Araby. In: Dějiny Byzance (Zástěrová, B., ed.), 106–134. Praha.
- 1992a: Byzantská kultura v slovanském prostředí v VI.–XII. století. K problému recepcce a transformácie. Bratislava.
- BAKIRTZIS, CH., 1951: De la ceramique Byzantine en glasure a Thessalonique. Sofia.
- BINTLIFF, J., 2012: The complete archaeology of Greece. From Hunter-Gatherers to the 20th Century A. D. Malden – Oxford.
- BOURBOU, Ch., 2010: Health and disease in Byzantine Crete, 7th–12th centuries AD. Burlington.
- CIRONIS, P., 2001: Řekové, Byzantinci nebo Helénové? Rokycany.
- CROW, J., 2010: Archaeology. In: A Companion to Byzantium (James, L., ed.), 291–230. Oxford.
- DAIM, F.–DRAUSCHKE, J., ed., 2011: Byzanz – das Römerreich im Mittelalter. Mainz.
- DIVITA, A., ed., 2001: Gortina V. 1–3. La Scavo del Petorio (1989–1995). Monografie della Scuola Archeologica Italiana di Atene e delle Missioni Oriente. Vol. 12. Padova.
- GRAHAM-CAMPBELL, J.–VALOR, M., 2007: Introduction. In: The Archaeology of Medieval Europe. Vol. 1. Eighth to Twelfth Centuries AD. Acta Jutlandica 83/1. Humanities series 79 (Graham-Campbell, J.–Valor, M., ed.), 13–18. Aarhus.
- GEORGACAS, D. J., 1947: The Names of Constantinople, Transactions and Proceedings of the American Philological Association 78, 347–367. DOI 10.2307/283503
- HAHN, M., 1997: Modern Greek, Turkish, and Venetian Periods: The Pottery and the Finds. In: The Greek-Swedish Excavations at the Agia Aikaterini Square Kastelli, Khania, 1970–1987. Results of the Excavations under the Direction of Yannis Tzedakis and Carl-Gustaf Styrenius. Vol. 1. From the Geometric to the Modern Greek Period (Hallager, E., ed.), 170–196. Stockholm.
- HAMILAKIS, Y., 2003: Lives in ruins: Antiquities and national immigration in modern Greece. In: The politics of archaeology and identity in global context (Kane, S., ed.), 51–78. Boston: AIA.
- 2007: The nation and its ruins. Antiquity, archaeology and national immigration in Greece. New York – Oxford.
- HAMILAKIS, Y.–YALOURI, E., 1996: Antiquities as symbolic capital in modern Greek society, Antiquity 70, 117–129. DOI 10.1017/S0003598X00082934
- HAYDEN, B. J.–TSIPOPOULOU, M., 2012: The Priniatikos Pyrgos Project: Preliminary Report on the Rescue Excavation of 2005–2006, Hesperia 81, 507–584. DOI 10.2972/hesperia.81.4.0507
- HAYES, J., 1992: Excavations at Saraçhane in Istanbul. 2. The Pottery. Princeton.
- 2001: Early Christian pottery from Knossos: The 1978–1981 finds from the Knossos Medical Faculty site, Annual of British School at Athens 95, 431–454. DOI 10.1017/S0068245400005372
- HUNGER, H., 1995: Der Mythos der Hellenen in Byzantinischem Ambiente, Byzantinische Zeitschrift 88, Issue 1, 23–37.
- CHOURMOUZIADIS, G., 2003: Πρόλογος (Introduction) In: Melas, M., Η Αρχαιολογία Σήμερα. Κοινωνική-Πολιτισμική Θεωρία, Ανθρωπολογία και Αρχαιολογική Ερμηνεία (Archaeology today. Social and Cultural Theory, Anthropology and Archaeological Interpretation), 11–13. Athens.
- IGNATIADOU, D.–ANTONARAS, A., 2008: Glassworking: ancient and medieval. Terminology, technology, and typology. Glass working ancient and medieval. Athens.
- KLONTZA-JAKLOVÁ, V., 2014: The Byzantine Sequences at Priniatikos Pyrgos: Preliminary Observations on Ceramic Chronology and Architectural Phasing. In: Molloy–Duckworth, ed., 135–142.
- 2014a: Specifics of Aegean Byzantine Amphorae Studies: the example of Priniatikos Pyrgos, East Crete. Studia Minora Phacultatis Philosophicae Universitatis Brunensis, Series Archaeologica 19, 163–179.
- 2015: History hidden in broken pots or broken pots hidden in history? The Late Roman – Early Byzantine stratigraphy at Priniatikos Pyrgos (Crete). Crete. Studia Minora Phacultatis Philosophicae Universitatis Brunensis, Series Archaeologica, 20/2, 137–162.
- v tisku: Existuje klasická archeologie? Studia Hercynia.
- KLONTZAS, M., v tisku: Archeologické památky a raný řecký stát.
- KOLIAS, T., 2008: Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών: 1958–2008 Ίδρυση-πορεία – προοπτικές (Institute of Byzantine research/National Foundation of research: 1958–2008), 96–123. Athens.
- KORDATOS, G., 1953: Ακμή και παρακμή του Βυζαντίου (Rise and collapse of the Byzantium). Athens.
- KOURELIS, K., 2007: Byzantium and the Avant-Garde. Excavations in Corinth, 1920s, 1930s, Hesperia 76, 391–442. DOI 10.2972/hesp.76.2.391
- MAGDALINO, P., 2002: The Medieval Empire (780–1204). In: The Oxford history of Byzantium (Mango, C., ed.), 169–213. Oxford.
- MANGO, C., ed., 2002: The Empire of New Rome. New York.
- MCDONALD, W. A.–RAPP, G. R. JR., 1972: The Minnesota Messenia Expedition: Reconstructing a Bronze Age Regional Environment. Minneapolis.

- MEE, C., 2011: Greek Archaeology. A Thematic Approach. Chichester.
- MOLLOY, B.–DUCKWORTH, C. N., ed., 2014: A Cretan Landscape Through Time: Priniatikos Pyrgos and Environs. British Archaeological Reports International Series. Oxford.
- MORAVCSIK, G., 1997: Einführung in die Byzantologie. Darmstadt.
- MPAMPINIOTIS, G. D., 2002: Λεξικό της Νέας Ελληνικής γλώσσας με σχόλια για τη σωστή χρήση των λέξεων (Dictionary of Modern Greek Language). Δεύτερη έκδοση (Second edition). Athens.
- NAVILLE, E. H., 1894: Ahnas el Medineh (Heracleopolis Magna) with chapters on menses, the nome of Thoth, and Leontopolis and appendix on Byzantine sculptures by Professor T. Hayter Lewis; the tomb of Paheri at El Kab / by J. J. Tylor and F. L. Griffith. London.
- POULOU-PAPADEMETRIOU, N.–NODAROU, E., 2007: La céramique protobyzantine de Pseira: la production locale et les imitations, étude typologique et pétrographique. In: LRCW2. Late Roman Coarse Wares, Cooking wares and Amphorae in the Mediterranean. Archaeology and Archaeometry. British Archaeological Reports International Series 1662 (II) (Bonifay, M.–Trégliat, J.–Ch., ed.), 755–766. Oxford.
- RAUTMAN, M., 1990: Archaeology and Byzantine studies, Byzantinische Forschungen 15, 137–165.
- RENFREW, C., 1972: The Emergence of Civilisation: The Cyclades and the Aegean in the Third Millennium B.C. London: Methuen.
- RHINELANDER, L. H., 1974: Exiled Russian Scholars in Prague: The Kondakov Seminar and Institute, Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes 16, No. 3, 331–352. DOI 10.1080/00085006.1974.11091366
- RICE, D. T., 1930: British excavations at Constantinople, Antiquity 4, 415–420. DOI 10.1017/S0003598X00005226
- 1930a: Byzantine glazed pottery. Oxford.
- 1966: Late Byzantine pottery at Dumbarton Oaks, Dumbarton Oaks papers 20, 207–222. DOI 10.2307/1291246
- RIHA, T., 1958: Russian Émigré Scholars in Prague after World War I, The Slavic and East European Journal 2, No. 1, 22–26. DOI 10.2307/304693
- SANDERS, G. D. R., 1993: Excavations at Sparta: The Roman stoa, 1988–91. Preliminary Report, Part 1. Medieval Pottery, Annual of British school in Athens 88, 159–195.
- SKLAVENITIS, T., 2008: Ιστορικό σχέδιασμα για την ίδρυση και την πορεία του Ε.Ι.Ε Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών: 1958–2008. In: Ίδρυση-πορεία-προοπτικές (Historical plan of the foundation of the National Institute of Research, National Foundation of Research: 1958–2008. Its foundation-progress-perspectives), 12–51. Athens.
- SNODGRASS, A., 1987: An Archaeology of Greece: The Present State and Future Scope of a Discipline. Berkeley – Los Angeles – Oxford.
- STOURAITIS, I., 2014: Roman identity in Byzantium: a critical approach, Byzantinische Zeitschrift 107, Issue 1, 175–220.
- VAVŘÍNEK, V., 1992: Byzantská studia v Československu. In: Dějiny Byzance (Zástěrová, B., ed.), 472–476. Praha.
- 2011: Encyklopedie Byzance. S autorskou spoluprací Petra Balcárka. Praha.
- VIONIS, A. K., 2001: Post Roman pottery unearthed: Medieval ceramics and pottery research in Greece, Medieval ceramics 25, 84–98.
- VOGT, Ch., 2000: The Early Byzantine Pottery. In: Πρωτοβυζαντινή Ελευθέρνα. Τομέας Ι. δεύτερος τόμος. (Themelis, P., ed.), 37–199. Rethymnon.
- VROOM, J., 2003: After Antiquity. Ceramics and Society in the Aegean from the 7th to the 20th Century A. D. Leiden University Archaeological Studies 10. Leiden.
- WHITLEY, J., 2001: The Archaeology of Ancient Greece. Cambridge.
- 2008: [recenze monografie Alcock–Osborne 2012], Cambridge Archaeological Journal 18, 443–444.
- WILLIAMS, C. K. II., 2003: Frankish Corinth: An Overview. In: Corinth, the Centenary: 1896–1996 (Corinth XX) (Williams, C. K. II.–Bookidis, N., ed.), 423–434. Princeton.
- XANTHOPOULOU, M., 1996: Itanos (Crète orientale), Bulletin de Correspondance Hellénique 120/2, 941–952. DOI 10.3406/bch.1996.7034
- 1997: Itanos (Crète orientale), Bulletin de Correspondance Hellénique 121/2, 809–824. DOI 10.3406/bch.1997.7061
- 1998: Itanos (Crète orientale), Bulletin de Correspondance Hellénique 122/2, 585–602. DOI 10.3406/bch.1998.7197
- 1999: Itanos (Crète orientale), Bulletin de Correspondance Hellénique 123/2, 515–530. DOI 10.3406/bch.1999.7246
- 2000: Itanos (Crète orientale), Bulletin de Correspondance Hellénique 124/2, 547–559. DOI 10.3406/bch.2000.1612
- 2001: Itanos (Crète orientale), Bulletin de Correspondance Hellénique 125/2, 637–644. DOI 10.3406/bch.2001.7303
- YANGAKI, A., 2005: La Céramique des IVe–VIIIe siècles ap. J.-C. d’Eleutherna. Athènes.
- ZÁSTĚROVÁ, B., 1992: Dějiny Byzance. Praha.

Internetové zdroje

- AMBROSIA. AMerican BRitish Online Search In Athens, <http://ambrosia.ascsa.edu.gr:8991/F>, cit. 22. 1. 2016.
- Byzantine Studies Program, <http://www.doaks.org/research/byzantine>, cit. 15. 3. 2016.
- Byzantinische Zeitschrift, <http://www.degruyter.com/view/j/byzs>, cit. 15. 3. 2016.
- Slovanský ústav AV ČR, <http://www.slu.cas.cz/4-byzant-detail.html#obsah>, cit. 15. 3. 2016.

Zusammenfassung

Byzantinische Archäologie – ihre Entwicklung, derzeitiger Forschungsstand und Perspektiven

Die Byzantinische Archäologie stand lange am Rande des Forschungsinteresses. Bis zu den neunziger Jahren des 20. Jahrhunderts ist das anhand von archäologischen Methoden gewonnene Material häufig ignoriert worden. Publikationen darüber gab es nur in Ausnahmefällen und beschäftigten sich für gewöhnlich mit Kunstgegenständen. Die vorgelegte Studie belegt diesen Zustand anhand eines Monitorings der einschlägigen Publikationsaktivitäten und versucht, für diesen Zustand eine Begründung zu liefern. Auch der gegenwärtig Stand und die Tendenz des Faches selbst wird kartiert. Abschließend wird die Frage nach dem Zusammenhang der byzantinischen Archäologie mit der Archäologie des kontinentalen Mittelalters und der klassischen Archäologie diskutiert.

Die byzantinische Archäologie ist ein Fach, in dessen Rahmen archäologische Quellen aus der Zeit und der Region des Byzantinischen Reiches studiert werden. Obwohl ihre enzyklopädische Abgrenzung auch relativ eindeutig klingt (324–1453), entspricht sie weder was die Selbstidentifikation ihrer Bevölkerung anbelangt, noch hinsichtlich der archäologischen Forschung nicht ganz der historischen Wirklichkeit.

Die Bezeichnung Byzantinisches Reich oder Byzanz ist ein terminus technicus. Die Bewohner dieses Staatsgebildes nannten sich selbst Römer (Ῥωμαῖος), gegebenenfalls Griechen (Γκραιός). Die Bezeichnung Hellene (Ἕλλην) verwandte man zur Bezeichnung der Personen, die sich zum Polytheismus der Antike bekannten. Die Kontinuität dieser Identität des Römischen Reiches existierte noch im 19. Jahrhundert, als der moderne griechische Staat geformt wurde. Auch die Osmanen empfanden die Kontinuität zwischen dem Römischen Reich und dem christlichen Römischen Reich ähnlich. Diese Herangehensweise an die Identifikation beeinflusst auch die Art und Weise, wie die historische bzw. auch die archäologische Forschung, die Stellung des Byzantinischen Reiches und seine Rolle im historischen Prozess von uns verstanden wird.

Die Bezeichnung Byzantinisches Reich wurde erstmals von den Humanisten des 16. Jahrhundert verwendet.

Während der Zeit der Aufklärung war der Begriff Byzantinisches Reich geläufig, wurde jedoch noch nicht allgemein verwendet. Voll durchgesetzt hat er sich erst im Laufe des 19. Jahrhunderts, als sich die Byzantistik zu formieren begann, die Wissenschaft also, die sich mit jedweden Aspekten dieses Staatsgebildes beschäftigt. Der Terminus Byzantinisches Reich wurde auch von der aufkommenden griechischen Historiographie übernommen. Das Verständnis der byzantinischen Geschichte wurde in Griechenland sehr von der Stellung der orthodoxen Kirche beeinflusst.

Im ganzen 19. Jahrhundert war das Interesse an byzantinischen archäologischen Denkmälern nur sehr begrenzt. Damals entwickelte sich erst die Archäologie Griechenlands, und zwar konkret die klassische Archäologie. Die ersten auf die Zeit des Byzantinischen Reiches ausgerichteten archäologischen Grabungen erfolgten Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts unter der Leitung der Britischen archäologischen Schule in Konstantinopel. Über einen langen Zeitraum war das die einzige systematische Forschung, die sich auf mittelalterliche und spätantike Denkmäler konzentrierte.

In der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts kam es auch in Korinth zu systematischen Grabungen, die unter der Leitung der Amerikanischen Schule für klassische Studien in Athen standen. Damals wurden die meisten Grabungen, die post-antike Monumente umfassten, auf türkischem und syrischem Gebiet durchgeführt.

Erst in den achtziger Jahren des 20. Jahrhunderts begann man damit, neue Grabungen zu eröffnen, die gezielt auf die Zeit nach der hellenistischen Periode ausgerichtet waren. Damals wurde von den Fundstellen Saračane und Korinth stammende Keramik bearbeitet und hauptsächlich auf Kreta eine Reihe von Grabungen eröffnet.

Ab den neunziger Jahren des 20. Jahrhunderts gab es eine Reihe von Bemühungen, die byzantinische archäologische Forschung zu systematisieren. Allerdings hat sich der Begriff byzantinische Archäologie auch heute noch nicht völlig eingebürgert.

Diese Entwicklungsetappen des Faches können auch anhand eines Monitorings der literarischen Produktion beobachtet werden. Als Quelle für die hier vorgelegten Statistiken wurde der Katalog Ambrosia verwendet (AMERICAN BRITISH ONLINE SEARCH IN ATHENS). Danach wurden 7 053 Monographien und thematische Sammelbände generiert. Bei den meisten handelt es sich um historische Arbeiten (2 457), dann folgen Arbeiten zur Kunstgeschichte (1 164). Archäologische Arbeiten existieren 312, was 4,5 % von der Gesamtanzahl der Titel ausmachen (Diagramm 1). Ferner wurde die Publikationshäufigkeit zu jedem Kalenderjahr (Diagramme 2, 5, 6) und die Themengebiete der Arbeiten (Diagramme 3, 4) analysiert. Beobachtet wurden auch Zeitschriftenartikel (Diagramm 8) und die Häufigkeit von spezialisierten Tagungen (Diagramm 7).

Das Monitoring der literarischen Produktion hat bestätigt, dass die byzantinische Archäologie tatsächlich ein Fach ist, dass sich über einen langen Zeitraum außerhalb des Interessenzentrums der in Griechenland tätigen Archäologen befand, andererseits hat sich jedoch gezeigt, dass es einen sehr intensiven Aufschwung nimmt, und zwar besonders in den letzten drei Jahrzehnten.

An der Herausbildung der byzantinischen Archäologie hat die Art und Weise, wie sich die klassische Archäologie herausgebildet hat, ihre Spuren hinterlassen, d.h. durch ihre Ideologisierung während der Zeit, als sich die Nationalstaaten einschließlich Griechenland selbst herauskristallisierten, wo die weitere politische Entwicklung für eine gedeihliche Entwicklung einiger archäologischer Fachgebiete einschließlich der byzantinischen Archäologie ungünstig war.

Das Institut für Archäologie und Museologie der Philosophischen Fakultät der Masaryk-Universität hat sich aktiv an der Entwicklung des Faches beteiligt, und zwar durch komplexe Bildungskurse, aber auch durch Organisieren und Leitung eigener Gelände- und Materialgrabungen auf dem Gebiet der byzantinischen Archäologie.

Die vorliegende Studie ist im Rahmen des Projektes der Masaryk-Universität Nr. MUNI/A/0859/2015 entstanden.

Mgr. Věra **Klontza-Jaklová**, Ph.D., Ústav Archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Arna Nováka 1, 602 00 Brno, Česká republika, vera.klontza@gmail.com

Bc. Zuzana **Havlická**, Ústav Archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Arna Nováka 1, 602 00 Brno, Česká republika, 450309@mail.muni.cz

Bc. Lukáš **Janeček**, Ústav Archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Arna Nováka 1, 602 00 Brno, Česká republika, 413623@mail.muni.cz

Bc. Pavel **Kašpar**, Ústav Archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Arna Nováka 1, 602 00 Brno, Česká republika, 450334@mail.muni.cz

Mgr. Manolis **Klontzas**, Ústav Archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Arna Nováka 1, 602 00 Brno & Archaia Brno, o. p. s., Bezručova 15, 602 00 Brno, Česká republika, archnetkm9@gmail.com

